

Aansprakelijkheid op grond van wanprestatie of onrechtmatige daad en de rol van overmacht

Algemeen

Om recht te hebben op een schadevergoeding van de overheid (lees het ministerie van OCW) of van een onderwijsinstelling of een culturele instelling moet aan een aantal voorwaarden zijn voldaan. Dit geldt ook voor schade die is geleden door Corona-omstandigheden. In deze notitie wordt in het bijzonder ingegaan op de aansprakelijkstelling van (onderwijs)instellingen, al is het algemeen kader dat in deze notitie wordt uitgewerkt uiteraard ook van toepassing in andere situaties, bijvoorbeeld bij vergelijkbare vragen omtrent culturele instellingen.

Wanprestatie of onrechtmatige daad

De voorwaarden waaraan voor aansprakelijkheid moet worden voldaan, worden bepaald door de relatie die partijen met elkaar hebben. Daarbij moet een onderscheid worden gemaakt tussen gevallen waarin sprake is van een overeenkomst tussen partijen, en gevallen waarin dat niet het geval is. Als sprake is van een overeenkomst, moet worden beoordeeld of sprake is van wanprestatie (artikel 6:74 van het Burgerlijk Wetboek, hierna: BW). Als geen sprake is van een overeenkomst, is daarentegen de vraag of sprake is van onrechtmatige daad als geregeld in de artikelen 6:162 en 6:163 BW (zie nader hieronder).

Bij de aansprakelijkstelling van een onderwijsinstelling is van belang om na te gaan of sprake is van een onderwijsovereenkomst tussen de leerling of student en de instelling. Dit verschilt per sector. In het hoger onderwijs wordt in beginsel geen overeenkomst tussen studenten en onderwijsinstelling afgesloten. De inschrijving als student en het toegelaten worden door de universiteit of hogeschool bepaalt de relatie tussen partijen. De Wet op het hoger en wetenschappelijk onderwijs bepaalt verder hoe partijen met elkaar moeten omgaan. In het middelbaar beroepsonderwijs wordt wel een overeenkomst gesloten tussen de student en de onderwijsinstelling, de zogeheten onderwijsovereenkomst. De overeenkomst regelt de rechten en verplichtingen van partijen, daaronder begrepen die, welke voortvloeien uit de wet, en omvat een aantal voorgeschreven bepalingen¹. In het basisonderwijs is er ook geen overeenkomst tussen de ouder en de onderwijsinstelling, maar ontstaat de relatie zodra een kind is ingeschreven en toegelaten tot een school voor primair of voortgezet onderwijs.

Wanprestatie

Als gezegd moet indien sprake is van een overeenkomst worden beoordeeld of sprake is van wanprestatie (artikel 6:74 BW). Daarbij is de uitleg van het contract erg belangrijk. In veel contracten, of de daaraan verbonden algemene voorwaarden, zijn bepalingen over aansprakelijkheid opgenomen. Het gaat meestal om bepalingen over aansprakelijkheid voor schade die de ene contractpartij lijdt door toedoen van de andere contractpartij. In de gevallen die door de Coronacrisis aan de orde zijn, zal het veelal gaan om schade doordat een contractpartij niet heeft geleverd waarvoor hij is gecontracteerd. Formeel heet dat toerekenbare niet-nakoming, maar in de volksmond nog steeds wanprestatie.

Er is alleen sprake van wanprestatie als de niet-nakoming ook toerekenbaar is aan de contractpartij. Dat is in beginsel niet het geval als sprake is van overmacht (zie verderop onder 'Overmacht'). In dat geval is de niet-nakoming namelijk niet te wijten aan de schuld van de contractpartij, en over het algemeen kan niet worden gezegd dat de niet-nakoming krachtens verkeersopvattingen voor zijn rekening komt. De contractpartij kan er door overmacht niets aan doen dat hij niet kon nakomen. Hij wordt dan niet aansprakelijk gesteld voor de schade die hij bij de contractpartner heeft veroorzaakt. Het is wel van belang om wat betreft overmacht na te gaan of in het contract niet een afwijkende regeling is opgenomen. In algemene zin bepaalt artikel 6:75 BW dat een tekortkoming een schuldenaar niet kan worden toegerekend, indien zij niet te wijten is

¹ zie ook artikel 8.1.3 van de Wet educatie en beroepsonderwijs (<https://wetten.overheid.nl/BWBR0007625/2020-03-05#>)

aan zijn schuld of krachtens de wet, rechtshandeling of in het verkeer geldende opvattingen voor zijn rekening komt.

Onrechtmatige daad

Wanneer er geen contract ten grondslag ligt aan een relatie tussen partijen, kan een partij via een onrechtmatigedaadsactie zijn schade op de andere partij verhalen. De aansprakelijkheid op grond van onrechtmatige daad is geregeld in de artikelen 6:162 en 6:163 BW.

Artikel 6:162 BW

1. *Hij die jegens een ander een onrechtmatige daad pleegt, welke hem kan worden toegerekend, is verplicht de schade die de ander dientengevolge lijdt, te vergoeden.*
2. *Als onrechtmatige daad worden aangemerkt een inbreuk op een recht en een doen of nalaten in strijd met een wettelijke plicht of met hetgeen volgens ongeschreven recht in het maatschappelijk verkeer betaamt, een en ander behoudens de aanwezigheid van een rechtvaardigingsgrond.*
3. *Een onrechtmatige daad kan aan de dader worden toegerekend, indien zij te wijten is aan zijn schuld of aan een oorzaak welke krachtens de wet of de in het verkeer geldende opvattingen voor zijn rekening komt.*

Artikel 6:163 BW

Geen verplichting tot schadevergoeding bestaat, wanneer de geschonden norm niet strekt tot bescherming tegen de schade zoals de benadeelde die heeft geleden.

Criteria voor onrechtmatige daad

Voor een succesvolle onrechtmatigedaadsactie dient aan een aantal voorwaarden te worden voldaan. Deze voorwaarden worden hieronder kort uitgewerkt.

1. Onrechtmatige daad

Ten eerste dient er een onrechtmatige daad te zijn gepleegd. Als een onrechtmatige daad worden aangemerkt (i) een inbreuk op een recht, (ii) een doen of nalaten in strijd met een wettelijke plicht (hieronder vallen alle algemeen verbindende wettelijke voorschriften, i.c. de onderwijswetten) en (iii) een doen of nalaten in strijd met hetgeen volgens ongeschreven recht in het maatschappelijk verkeer betaamt.

2. Toerekenbaarheid

Ten tweede dient een onrechtmatige daad toerekenbaar te zijn, dus ofwel te wijten aan de schuld van de dader of aan een andere oorzaak die krachtens wet of verkeersopvattingen voor rekening van de dader komt.

3. Schade

Ten derde is voor de vestiging van aansprakelijkheid nodig dat er daadwerkelijk nadeel is geleden.

4. Causaal verband tussen onrechtmatige daad en schade

Ten vierde moet de geleden schade het gevolg zijn van de onrechtmatige daad. Er moet dus gekeken worden naar de vraag of de schade zou zijn uitgebleven als de onrechtmatige daad niet zou zijn gepleegd.

5. Verband tussen het doel van de overtreden norm en het geschade belang (relativiteitsbeginsel).

Ten vijfde dient de geschonden regel of norm te strekken tot bescherming van het belang van degene die er een beroep op doet.

Rechtvaardigingsgrond

Op basis van artikel 6:162, tweede lid, BW kan de onrechtmatigheid van een gedraging in een concreet geval worden weggenomen door de aanwezigheid van een bijzonder bijkomende omstandigheid die de gedraging rechtvaardigt, bijvoorbeeld overmacht. Indien er sprake is van een rechtvaardigingsgrond verdwijnt de onrechtmatigheid volledig en kan er dus geen sprake zijn van een verdeling van de schadeïast.

Overmacht

Overmacht wordt wel gedefinieerd als een kracht of macht waaraan men geen weerstand kan bieden (absolute onmogelijkheid), maar ook sterke drang waaraan men geen weerstand behoeft te bieden (relatieve onmogelijkheid). Onder overmacht valt mede de noodtoestand, waarin een hogere plicht moet worden nagekomen. De normschending is in een dergelijk geval gerechtvaardigd indien zij plaatsvindt ter nakoming van een hogere verplichting en een zwaarder wegend belang.

Ook een gebrek aan personeel, materieel of financiële middelen kan een beroep op overmacht rechtvaardigen. Het komt hier aan op een afweging van enerzijds de mate waarin het mogelijk of bezwaarlijk was geweest om te voorzien in extra personeel, materieel of financiële middelen en anderzijds de ernst van de daarmee te voorkomen belangenaantasting aan de andere zijde.

Naast overmacht kunnen ook wettelijke voorschriften een rechtvaardigingsgrond vormen. Hiervoor is van belang of het wettelijk voorschrift al gold ten tijde van de verweten handeling en of het wettelijk voorschrift van toepassing was op het voorliggende feitencomplex. Ook moet de rechter nagaan of het wettelijk voorschrift inderdaad de gedraging dekt. Van belang is hierbij of de gestelde voorwaarden door de aansprakelijkgestelde partij in acht zijn genomen.

Omstandigheden van het geval

Voor een succesvol beroep op een onrechtmatige daad moeten per casus allereerst de vijf hierboven genoemde criteria worden doorlopen. Gelet op de huidige maatregelen die de overheid in verband met het Coronavirus heeft getroffen, is het zeer de vraag of een onrechtmatige daad een aansprakelijkgestelde instelling kan worden toegerekend, en dus te wijten valt aan de schuld van de onderwijsinstelling of aan een andere oorzaak die krachtens wet of verkeersopvattingen voor rekening van een instelling komt. Afhankelijk van de claim die gedupeerden doen, zouden instellingen naar onze inschatting in veel gevallen een succesvol beroep kunnen doen op een rechtvaardigingsgrond, waaronder overmacht of het opvolgen van een wettelijk voorschrift, als het gaat om het ontbreken van onderwijs op de locatie waar een leerling of student zich heeft ingeschreven.

Een onderwijsinstelling die op last van de overheid de deuren heeft moeten sluiten, kan er niet veel aan doen dat het onderwijs dat was toegezegd, niet kan worden geleverd. Maar de onderwijsinstelling, al dan niet de formele contractpartner, is wel verplicht om in geval van schade, te zorgen dat die schade zoveel mogelijk beperkt blijft. Een onderwijsinstelling die de mogelijkheid heeft om onderwijs op afstand te verzorgen, moet er alles aan doen om dat mogelijk te maken. Een gedupeerde kan een onderwijsinstelling mogelijk wel aanspreken op het ontstaan van schade, wanneer vergelijkbare onderwijsinstellingen in vergelijkbare omstandigheden anders hebben gehandeld. Dit kan een punt van aandacht zijn bij bijvoorbeeld het opheffen van de verplichting om de deuren te sluiten en universiteiten er voor kiezen om niet open te gaan maar door te gaan met afstandsonderwijs. Op basis van jurisprudentie dient het handelen van de school te worden beoordeeld naar de norm van hetgeen van een redelijk handelend en redelijk bekwaam onderwijsinstituut mag worden verwacht.²

Om de verschillen tussen onderwijsinstellingen te beperken is aan te bevelen om bij opheffing van de Coronamaatregelen voor onderwijsinstellingen een overgangsperiode vast te stellen, waarbinnen onderwijsinstellingen de 'oude' situatie hersteld moeten hebben. Dat voorkomt het vergelijken van mogelijk ongelijke gevallen, want ziekte van personeel kan bijvoorbeeld sterk verschillen per locatie.

Indien de maatregelen die de overheid in verband met het Coronavirus heeft voorgeschreven worden aangepast of komen te vervallen zijn de toerekenbaarheid van een onrechtmatige daad ofwel rechtvaardigingsgronden afhankelijk van de specifieke omstandigheden van het geval. Per situatie moet hiervoor een inschatting worden gemaakt. Vooralsnog ontbreken precedenter op dit punt (deze crisis is een unieke situatie).

² Zie bijvoorbeeld Rechtbank Overijssel 6 februari 2019, ECLI:NL:RBOVE:2019:502.